

Życie osób z niepełnosprawnością intelektualną w rodzinie dysfunkcyjnej

Sonia Dzwigoł¹

¹ Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; ORCID: 0009-0005-6082-7530

ABSTRAKT

Artykuł analizuje wpływ dysfunkcji rodzinnej na życie osób z niepełnosprawnością intelektualną (NI), podkreślając, że rodziny dysfunkcyjne często nie są w stanie zapewnić odpowiedniego wsparcia swoim członkom. W takich środowiskach rodzinnych dzieci z NI doświadczają zaniedbania, przemocy fizycznej i psychicznej oraz izolacji społecznej, co znacząco utrudnia ich rozwój. Omówiono różne rodzaje dysfunkcji, ich konsekwencje oraz czynniki sprzyjające ich występowaniu, takie jak brak dostępu do pomocy instytucjonalnej, trudna sytuacja materialna oraz wypalenie opiekunów. Podkreślono również, że niewystarczające wsparcie psychologiczne i społeczne może prowadzić do pogłębiania problemów i dalszego wykluczenia osób z NI. W artykule zaprezentowano strategie mające na celu przeciwdziałanie tym negatywnym zjawiskom, w tym konieczność wzmacniania systemu wsparcia rodzinnego, edukacji społecznej oraz wprowadzania zmian systemowych. Kluczowe znaczenie ma także rozwój programów integracyjnych i pomocowych, które mogą poprawić jakość życia osób z NI oraz ich rodzin. Wzrost świadomości społecznej w zakresie niepełnosprawności intelektualnej jest niezbędny, aby ograniczyć występowanie patologii rodzinnych i wspierać inkluzję społeczną.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność intelektualna, patologia rodzinna, dysfunkcja, przemoc domowa, wsparcie psychologiczne, wykluczenie społeczne

WPROWADZENIE

Rodziny osób z niepełnosprawnością intelektualną stoją przed wyjątkowym wyzwaniem, które wymaga zarówno świadomości sytuacji, jak i gotowości do podejmowania systematycznych działań wspierających rozwój dziecka. Stopień przygotowania rodziny do udzielenia pomocy zależy od wielu czynników: od wiedzy i umiejętności opiekunów, przez dostęp do specjalistów, aż po wewnętrzne zasoby emocjonalne i organizacyjne. Niepełnosprawność intelektualna może przejawiać się w bardzo zróżnicowany sposób, co sprawia, że każda sytuacja jest indywidualna. Spotykamy zarówno dzieci dobrze funkcjonujące, wymagające mniejszego nakładu pracy, jak i dzieci, u których wykształcenie podstawowych nawyków zajmuje wiele lat. Istotna jest tu kwestia środowiska rodzinnego, które ma największy wpływ na funkcjonowanie i rozwój osób z niepełnosprawnością intelektualną. Zdarza się, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną dorastają w rodzinach o charakterze dysfunkcyjnym, co może dodatkowo utrudniać ich rozwój i proces wychowawczy. Funkcjonowanie rodzin wychowujących osoby z niepełnosprawnością intelektualną może być dodatkowo zaburzone poprzez psychologiczne i społeczne konsekwencje wynikające z samej diagnozy. Świadomość trwałości oraz złożoności zaburzenia bywa źródłem silnego stresu i obciążeń emocjonalnych, które mogą prowadzić do

zaburzeń adaptacyjnych, załamania psychicznych, a w dłuższej perspektywie do dezorganizacji funkcjonowania systemu rodzinnego. Wpływa to negatywnie na rozwój jak i na dobrostan dzieci z niepełnosprawnością intelektualną.

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA W CIENIU DYSFUNKCJI RODZINNEJ

Niepełnosprawność intelektualna to zaburzenie rozwojowe, które objawia się ograniczeniami w funkcjonowaniu intelektualnym, społecznym oraz poznawczym. Dotyczy to takich sfer jak zdolności językowe, ruchowe, społeczne i ogólna sprawność umysłowa. W Polsce klasyfikacja ta opiera się na standardach ICD-10, które wyróżniają cztery stopnie niepełnosprawności: lekki, umiarkowany, znaczny i głęboki (World Health Organization, 2008). W przypadkach umiarkowanego, znacznego czy głębokiego stopnia, osoby z niepełnosprawnością są zazwyczaj uzależnione od innych w codziennym funkcjonowaniu. Oznacza to, że nie są w stanie samodzielnie egzystować, co często prowadzi do trwałego pozostania w środowisku rodzinnym, nawet jeśli jest ono toksyczne czy dysfunkcyjne (tamże, F71–F73). Jednym z najważniejszych aspektów, na które warto zwrócić uwagę, jest funkcjonowanie rodziny, szczególnie w kontekście dysfunkcji, jak i patologii. Patologia rodzinna to zespół zachowań znacząco odbiegających od społecznych norm. Może to być m.in. stałe występowanie konfliktów, przemoc fizyczna lub psychiczna, uzależnienia (np. alkoholizm, narkomania), ubóstwo, przestępczość czy zaburzenia psychiczne członków rodziny. Najczęściej problem ten ma swoje źródła w emocjonalnych dysfunkcjach dorosłych, które prowadzą do rozpadu więzi między członkami rodziny i zaburzeń w prawidłowym funkcjonowaniu całego systemu (Pospiszyl, 2008).

Istotę patologii w rodzinie stanowi przede wszystkim rozpad więzi emocjonalnych i społecznych, ale również konsekwencje dysfunkcyjności systemu rodzinnego dla jednostki (Becker-Pestka, Dubis, Różyńska, 2018, s. 32)

Jeżeli mówimy o dysfunkcji rodzinnej to jest to taka rodzina, która nie jest w stanie prawidłowo pełnić swoich podstawowych funkcji opiekuńczych, wychowawczych i emocjonalnych wobec dziecka (Kawczyńska-Butrym, 1994).

Dzieci w takich rodzinach są szczególnie narażone na negatywne skutki w aspekcie rozwoju psychofizycznego, jak i społecznego, ponieważ w pełni zależą od swoich opiekunów. Codzienne życie w otoczeniu przemocy czy uzależnień sprawia, że przyjmują one taki model funkcjonowania jako normalny i mogą go powielać w dorosłości. Z takich środowisk często wywodzą się młodociani przestępcy, dzieci wykazujące skłonność do agresji, zaburzeń zachowania lub uzależnień. Dzieci z NI mają ograniczone możliwości samodzielnego funkcjonowania, a brak zrozumienia i wsparcia ze strony najbliższego otoczenia może dodatkowo potęgować ich poczucie izolacji i bezradności (Becker-Pestka, Dubis, Różyńska, 2018).

Dzieci z umiarkowanym lub głębokim stopniem niepełnosprawności intelektualnej mają istotne trudności w nawiązywaniu relacji interpersonalnych, co zwiększa ryzyko społecznego wykluczenia oraz pogłębia ich samotność (WHO, 2008, F71–F73). System edukacyjny w Polsce oferuje dzieciom z niepełnosprawnością intelektualną różnorodne formy wsparcia, takie jak zajęcia rewalidacyjne, pomoc psychologiczno-pedagogiczną oraz dostosowanie programu nauczania do indywidualnych potrzeb ucznia. Autorzy podkreślają jednocześnie, że efektywność wsparcia zależy od przygotowania kadry, zasobów materialnych oraz metod dydaktycznych stosowanych w placówkach. Jednak w praktyce wiele placówek napotyka trudności w pełnym zaspokojeniu potrzeb edukacyjnych dzieci

z niepełnosprawnością intelektualną. Brak odpowiedniego przygotowania kadry pedagogicznej, ograniczone zasoby materialne oraz niedostosowane metody nauczania mogą prowadzić do sytuacji, w których wsparcie jest niewystarczające, a w skrajnych przypadkach do wykluczenia dzieci z systemu edukacji, co stanowi poważne zagrożenie dla ich rozwoju społecznego i emocjonalnego (Aksamit, Marcinkowska, 2021).

Wychowanie dziecka, niezależnie od jego stanu zdrowia, w dużej mierze zależy od postawy rodziców. To oni pełnią kluczową rolę w zaspokajaniu nie tylko potrzeb materialnych, ale przede wszystkim emocjonalnych, zapewniając poczucie bezpieczeństwa, wsparcie i miłość. W przypadku dziecka z niepełnosprawnością intelektualną konieczna jest dodatkowo opieka specjalistyczna, zarówno medyczna, jak i psychologiczno-pedagogiczna. Jak wskazują Luehring i McIntyre (2021) rodzice dzieci z opóźnieniem rozwojowym częściej doświadczają stresu, co może wpływać na ich styl wychowania. Zbyt częste stosowanie poleceń, brak konsekwencji, a także postawy oparte na agresji lub krytyce sprzyjają wzmacnianiu trudnych zachowań u dziecka, co następnie powoduje, że negatywne reakcje dziecka i rodzica wzajemnie się nasilają (tamże).

Dlatego tak ważna jest postawa akceptacji i troskliwego, ale konsekwentnego wsparcia ze strony opiekunów. Sprzyja ona budowie pozytywnej samooceny i lepszej adaptacji społecznej dziecka. Z kolei brak zrozumienia, wysoki poziom stresu w domu oraz niekonstruktywne strategie wychowawcze mogą prowadzić do pogłębienia problemów emocjonalnych i behawioralnych, szczególnie u dzieci z niepełnosprawnością intelektualną (Luehring, McIntyre, 2021).

RODZAJE PATOLOGII RODZINNEJ WŚRÓD OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Z badań przeprowadzonych przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (2022) wynika, że osoby z niepełnosprawnościami najczęściej doświadczały przemocy psychicznej (78,1% respondentów) oraz fizycznej (57,8%).

Tabela 1

Rodzaje patologii rodzinnej

Rodzaj patologii rodzinnej	Opis	Konsekwencje dla osoby z NI
Przemoc fizyczna	Stosowanie siły fizycznej wobec osoby z NI, np. bicie, szarpanie, zaniedbanie podstawowych potrzeb życiowych.	Obniżona samoocena, lęk, traumy, brak zaufania do opiekunów, pogorszenie stanu zdrowia.
Przemoc psychiczna	Wyśmiewanie, poniżanie, ignorowanie potrzeb emocjonalnych osoby z NI.	Problemy emocjonalne, depresja, wycofanie społeczne, trudności w nawiązywaniu relacji.
Przemoc ekonomiczna	Wykorzystywanie osoby z NI do uzyskiwania świadczeń finansowych, pozbawienie jej dostępu do własnych środków.	Brak samodzielności finansowej, zależność od sprawców przemocy, pogorszenie warunków życia.
Zaniedbanie	Brak opieki, niezapewnienie odpowiedniej edukacji, rehabilitacji, leczenia, warunków mieszkaniowych.	Niedorozwój umiejętności społecznych, pogorszenie stanu zdrowia, wykluczenie społeczne.

Alkoholizm i uzależnienia	Nadużywanie alkoholu, narkotyków przez opiekunów, co prowadzi do destabilizacji środowiska rodzinnego.	Brak stabilności, poczucie zagrożenia, zwiększone ryzyko przemocy i zaniedbania.
Rozpad rodziny	Rozwód, separacja, ucieczka jednego z rodziców, brak zaangażowania w wychowanie.	Brak wsparcia emocjonalnego, trudności w adaptacji do nowych warunków, zaburzenia emocjonalne.
Rodziny wieloprotokółowe	Występowanie kilku problemów jednocześnie, np. przemoc, uzależnienia, bezrobocie, ubóstwo.	Brak odpowiedniego wsparcia, zwiększone ryzyko wykluczenia społecznego, zaniedbanie edukacyjne i zdrowotne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Becker-Pestka, Dubis, Różyńska (2018) oraz Obuchowska (1995).

Badania z 2022 roku pokazują, że przemoc wobec osób z niepełnosprawnościami, zwłaszcza intelektualnymi, jest zjawiskiem powszechnym (Chomczyński, Frąckowiak, Kacprzak, Maj, Mroczek, 2022). Najczęściej występuje przemoc psychiczna, której doświadczyła zdecydowana większość badanych, a zaraz za nią przemoc fizyczna. Może to wynikać z wielu trudnych emocji, jakie towarzyszą opiekunom, zwłaszcza rodzicom. Wysoki poziom stresu, poczucie przeciążenia, brak akceptacji sytuacji życiowej oraz frustracja mogą przeradzać się w agresję, skierowaną niestety na najbardziej bezbronną osobę w rodzinie – dziecko z niepełnosprawnością. Często opiekunowie nie radzą sobie emocjonalnie z codziennymi obowiązkami i wyzwaniem związanymi z opieką nad dzieckiem z NI. Zdarza się, że traktują dziecko jako ciężar, co może prowadzić do postawy odrzucenia, a nawet agresji werbalnej i fizycznej. Dodatkowym problemem jest fakt, że dzieci z niepełnosprawnością intelektualną mają ograniczoną zdolność komunikowania swoich emocji, potrzeb czy doświadczeń. Przez to nie są w stanie poinformować nikogo o doświadczanej przemocy, co czyni je jeszcze bardziej bezbronnymi. Izolacja społeczna z jaką często borykają się takie rodziny również pogłębia problem. Brak wsparcia otoczenia, sąsiadów, instytucji czy znajomych może powodować, że przemoc pozostaje niezauważona i trwa latami. Brak dostępu do profesjonalnych usług wsparcia, takich jak opieka wychowawcza czy doradztwo rodzinne może prowadzić do wypalenia opiekunów i zwiększać ryzyko stosowania przemocy w rodzinach (Zintegrowany System Kwalifikacji, 2025).

Warto też wspomnieć o utrwalonych stereotypach i tradycyjnych poglądach na temat wychowania, które w niektórych środowiskach nadal są obecne. Brak edukacji i świadomości społecznej powoduje, że niektóre formy przemocy, zwłaszcza fizycznej, są błędnie uznawane za sposób dyscyplinowania. Osoby z NI mogą być więc traktowane z surowością, bez empatii i zrozumienia ich szczególnych potrzeb. Niestety, takie podejście pogłębia ich cierpienie i wykluczenie.

PRZYCZYNY WYSTĘPOWANIA PATOLOGII RODZINNEJ

Jedną z głównych przyczyn patologii rodzinnej w kontekście wychowywania dziecka z niepełnosprawnością intelektualną jest brak odpowiedniego wsparcia zarówno instytucjonalnego, jak i społecznego. Z danych Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych wynika, że ponad 80% ankietowanych osób z niepełnosprawnością doświadcza znaczących trudności w codziennym funkcjonowaniu, a w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną odsetek ten wynosi 69,6% (Pierzchała i in., 2024). Pomoc w takich przypadkach jest niezbędna, jednak system wsparcia nadal pozostaje niewystarczający zarówno pod względem finansowym, jak i organizacyjnym. W wielu

regionach brakuje odpowiednio wyposażonych ośrodków rehabilitacyjnych oraz programów wspierających edukację czy zatrudnienie osób z NI. Pogłębiający się problem niedoboru kadry specjalistycznej, który wynika z niskich wynagrodzeń, braku szkoleń oraz wypalenia zawodowego, co negatywnie wpływa na jakość świadczonych usług (Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, 2024). Mimo coraz większego zainteresowania tematyką niepełnosprawności, integracja społeczna nadal pozostaje na niskim poziomie. Uprzedzenia i brak akceptacji wobec osób z NI skutecznie utrudniają ich społeczne funkcjonowanie i niezależność (Wołoszuk, 2013).

W kontekście edukacji specjalnej często spotykamy się z przestarzałymi metodami pracy, które nie odpowiadają współczesnym potrzebom uczniów. Wsparcie ogranicza się zazwyczaj do podstawowej opieki, podczas gdy brakuje nowoczesnych i skutecznych terapii, które mogłyby realnie wpłynąć na poprawę jakości życia tych osób. Dodatkowo, brak dostępu do technologii wspomagających rozwój i komunikację sprawia, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną są wykluczone z wielu sfer życia zarówno edukacyjnych, jak i zawodowych (Cackowska, 2022). Istotnym problemem są także trudności administracyjne, czyli rozbudowana biurokracja oraz skomplikowane procedury, które często są nieczytelne i niezrozumiałe dla rodzin osób z NI. Uzyskanie orzeczenia o niepełnosprawności, zwłaszcza w przypadku zaburzeń niewidocznych na pierwszy rzut oka, bywa trudne i frustrujące (Rzecznik Praw Obywatelskich, 2025). Jak zauważa Czarzasty (2018), rodzicom często trudno uzyskać formalne potwierdzenie niepełnosprawności, szczególnie w przypadku zaburzeń psychicznych lub intelektualnych.

Kolejną ważną przyczyną dysfunkcji rodzinnej jest wypalenie opiekunów oraz związane z nim problemy psychiczne. Długotrwały stres, obciążenie obowiązkami, brak wsparcia oraz społeczne wykluczenie sprawiają, że opiekunowie są szczególnie narażeni na depresję, lęki czy zaburzenia snu. Rezygnacja z pracy, ograniczenie kontaktów społecznych, a także zaniedbywanie własnego zdrowia prowadzą do narastającego poczucia bezradności (Daniluk, Gawiński, 2024). Mikołaj Zmęłty (2023) podkreśla, że kluczowym czynnikiem ryzyka wypalenia rodzicielskiego jest niskie poczucie skuteczności wychowawczej. Przegląd autorstwa Tracy L. Jones i Ronald J. Prinz (2005) pokazuje, że rodzice, którzy nie wierzą we własne kompetencje wychowawcze, mają trudność w radzeniu sobie z trudnymi zachowaniami dziecka, co sprzyja frustracji i wypaleniu. Na sytuację rodziny wpływa również jej kondycja ekonomiczna. Wychowywanie dziecka z niepełnosprawnością intelektualną wiąże się często z koniecznością rezygnacji z pracy przez jednego z rodziców, co znacznie obniża dochód gospodarstwa domowego. Jednocześnie koszty leczenia, rehabilitacji, terapii czy dostosowania przestrzeni mieszkalnej do potrzeb dziecka są wysokie. Taka sytuacja generuje nie tylko trudności materialne, ale także przewlekły stres, który może prowadzić do przemocy domowej, zaniedbań, a nawet uzależnień. Ewelina Pałucka (2024) zauważa, że dwie trzecie badanych rodziców odczuwa wyraźne ograniczenia finansowe związane z wychowywaniem dziecka z niepełnosprawnością. Co więcej, aż 27% z nich twierdzi, że nie ma dostępu do informacji na temat przysługujących im świadczeń, a 30% nie wie, czy taki dostęp posiada, co świadczy o niskim poziomie orientacji w systemie wsparcia.

Podsumowując, przyczyny patologii rodzinnej w kontekście niepełnosprawności intelektualnej mają charakter systemowy, emocjonalny, społeczny i ekonomiczny. Ich rozwiązanie wymaga kompleksowych działań – od reformy systemu wsparcia, przez poprawę edukacji i dostępności usług, po realne wsparcie psychologiczne dla rodzin i zmniejszenie biurokratycznych barier.

SKUTKI DYSFUNKCJI ORAZ PATOLOGII RODZINNEJ OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Rodziny dotknięte dysfunkcją i patologią, w których wychowuje się dziecko z niepełnosprawnością intelektualną, generują szczególnie trudne warunki do rozwoju i funkcjonowania. Taka sytuacja wywołuje liczne i długotrwałe konsekwencje zarówno emocjonalne, społeczne, jak i psychiczne. Dziecko z NI, które nie otrzymuje wsparcia ani ochrony, jest całkowicie zdane na siebie, co może doprowadzić do trwałych zaburzeń w jego postrzeganiu świata i samego siebie. Do najczęstszych skutków wychowywania się w rodzinie dysfunkcyjnej należą:

- Izolacja społeczna – dziecko jest często wykluczane z grupy rówieśniczej, unika kontaktu z innymi, nie rozwija relacji społecznych.
- Zaburzenia zachowania – przejawiające się m.in. agresją, autoagresją, impulsywnością lub wycofaniem.
- Problemy ekonomiczne – trudna sytuacja materialna przekłada się na ograniczony dostęp do terapii, rehabilitacji, pomocy specjalistów czy edukacji.
- Problemy emocjonalne i psychiczne – dzieci te nierzadko cierpią na obniżoną samoocenę, chroniczny stres, zaburzenia lękowe lub depresję.
- Brak opieki i wsparcia – często są zaniedbywane emocjonalnie i fizycznie, pozostawione same sobie.
- Marginalizacja i wykluczenie – są pomijane w działaniach edukacyjnych, społecznych i pomocowych.
- Zwiększone ryzyko przemocy i nadużyć – osoby z NI są łatwym celem dla sprawców przemocy z powodu trudności w obronie i komunikacji.
- Obciążenie systemu opieki społecznej – brak odpowiedniej pomocy w rodzinie sprawia, że odpowiedzialność za los dziecka przejmują instytucje (Lamęcka-Adamek, 2002, s. 46–60).

Jednym z mechanizmów szczególnie widocznych w takich przypadkach jest tzw. „odwrócenie ról”. Leśniak (2019) twierdzi, iż dziecko, które doświadcza przemocy w domu, a z racji swojej niepełnosprawności nie potrafi się jej przeciwstawić, często przejawia agresję w środowiskach, gdzie czuje się silniejsze np. w szkole. W ten sposób przekształca się z ofiary w osobę atakującą. Może to być forma odreagowania napięcia, ale też próba podniesienia własnej wartości i kontroli nad otoczeniem. Zjawiska te są szczególnie niepokojące, ponieważ brak właściwego wsparcia w rodzinie może doprowadzić do zakłóceń w całym dalszym życiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną od zaburzeń w relacjach społecznych, przez trudności w edukacji, aż po niezdolność do samodzielnego funkcjonowania w dorosłości.

PERSPEKTYWA PRAKTYCZNA – WYWIAD Z ASYSTENTEM RODZINY

Uzupełniając analizę teoretyczną o perspektywę praktyczną, przytaczam fragment rozmowy z asystentem rodziny, specjalistą pracującym na co dzień z rodzinami wychowującymi dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, również w środowiskach dotkniętych patologią oraz dysfunkcją. Asystent ukończył studia z resocjalizacji, od roku pracuje na pół etatu, a pod jego opieką znajduje się pięć rodzin. Jego obserwacje uwypuklają złożoność problemu oraz podkreślają kluczowe znaczenie wsparcia instytucjonalnego i emocjonalnego w przeciwdziałaniu negatywnym skutkom życia w niekorzystnych warunkach rodzinnych.

Wywiad z asystentem rodziny:

Jakie są największe wyzwania w pracy z rodzinami, w których wychowuje się dziecko z niepełnosprawnością intelektualną?

Wyzwań jest wiele i mają one zarówno charakter emocjonalny, organizacyjny, jak i społeczny. Przede wszystkim rodzice odczuwają silną presję społeczną oraz odpowiedzialność za zapewnienie dziecku odpowiedniej opieki i wsparcia emocjonalnego. Kluczowe są: cierpliwość, wyrozumiałość, a także stała współpraca ze specjalistami i instytucjami pomocowymi. Duże znaczenie ma rozwijanie skutecznej komunikacji z dzieckiem, np. poprzez stosowanie prostego, zrozumiałego języka, gestów, mimiki czy systemów znaków komunikacyjnych. Wyzwanie stanowi również stworzenie stabilnego środowiska wychowawczego oraz zapewnienie dostępu do opieki medycznej i terapeutycznej. Istotne jest wspieranie dziecka w dążeniu do samodzielności i niezależności.

Jakie są różnice w funkcjonowaniu rodzin z problemami patologii w porównaniu do rodzin, które takich trudności nie doświadczają – w kontekście wychowywania dziecka z niepełnosprawnością intelektualną?

W rodzinach patologicznych często brakuje podstawowych warunków do prawidłowego rozwoju dziecka. Występuje tam niedostateczna opieka, brak zainteresowania potrzebami dziecka, zaburzenia w komunikacji oraz brak jasno określonych ról i granic. Obecne są często uzależnienia, zaniedbania, konflikty, manipulacje i zaprzeczanie problemom. Brakuje wzajemnego szacunku oraz bezpiecznego środowiska emocjonalnego. Dzieci w takich rodzinach są częściej zaniedbywane, nie otrzymują wystarczającego wsparcia, co prowadzi do poczucia zagubienia i problemów emocjonalnych. Natomiast w rodzinach funkcjonujących prawidłowo relacje opierają się na otwartej komunikacji, wzajemnym zaufaniu i trosce. Dzieci są objęte wsparciem emocjonalnym i mają poczucie bezpieczeństwa.

Jakie formy wsparcia mogą być skuteczne w pracy z rodzinami patologicznymi, w których wychowuje się dziecko z niepełnosprawnością intelektualną?

Istnieje szereg skutecznych form wsparcia, które mogą zostać wdrożone jeszcze zanim rozważy się separację dziecka z rodziną. Należą do nich: dostosowanie środowiska domowego, wspieranie rozwoju umiejętności adaptacyjnych dziecka, udział w terapiach (psychologicznych, behawioralnych, zajęciowych), zapewnienie usług opiekuńczych i integracyjnych, wsparcie zawodowe i społeczne. Szczególnie ważne jest wsparcie skoncentrowane na całej rodzinie, wzmacnianie pozytywnych zachowań, stosowanie metod behawioralnych, a także działania na rzecz zwiększenia samodzielności i niezależności dziecka i jego opiekunów. Dużą rolę odgrywają także interwencje finansowe oraz dostęp do kompleksowej pomocy instytucjonalnej.

Rozmowa została przeprowadzona z asystentem rodziny pracującym na terenie gminy Spytkowice (powiat nowotarski). Ze względu na ochronę danych osobowych, rozmówca pozostaje anonimowy.

Wypowiedzi asystenta rodziny potwierdzają ustalenia przedstawione w poprzednich rozdziałach artykułu. Pokazują, że skuteczne przeciwdziałanie patologii wymaga działań nie tylko na poziomie systemowym, ale również codziennego, praktycznego wsparcia dla całej rodziny. Podkreślają też wagę edukacji, terapii oraz środowiska sprzyjającego rozwojowi i bezpieczeństwu dziecka z NI.

SPOSOBY PRZECIWDZIAŁANIA DYSFUNKCJI RODZINNEJ

Według Magdaleny Orlikowskiej oraz Iwony Bołtuć (2018) rodzice wychowujący dzieci z niepełnosprawnością powinny mieć dostęp do różnych form pomocy: psychologicznej, terapeutycznej i społecznej (2018). Istnieją instytucje i programy wsparcia, które oferują bezpłatne usługi dla takich rodzin. Niestety, wielu rodziców nie ma świadomości, że może z nich korzystać. Edukowanie społeczeństwa w tym zakresie jest kluczowe, im większa wiedza o dostępnych formach pomocy, tym większa szansa na poprawę sytuacji w rodzinach dotkniętych problemem niepełnosprawności. Rodziny osób z NI często czują się wykluczone i niezrozumiane przez otoczenie. Brak akceptacji społecznej pogłębia ich izolację i utrudnia codzienne życie. Dlatego tak ważne jest, aby społeczeństwo było bardziej otwarte, świadome i wspierające. Tylko wtedy możliwe będzie ograniczenie stereotypów, integracja osób z niepełnosprawnością oraz poprawa jakości ich życia. Konieczne jest budowanie postaw opartych na empatii, wzajemnym szacunku i solidarności.

Przeciwdziałanie dysfunkcjom i patologiom w rodzinach wychowujących dzieci z niepełnosprawnością intelektualną to proces wielowymiarowy, który wymaga zaangażowania psychologów, instytucji państwowych, organizacji pozarządowych oraz całego społeczeństwa. Odpowiednie działania mogą realnie zapobiec pogłębianiu się problemów i poprawić jakość życia zarówno dzieci, jak i ich opiekunów.

Poniżej przedstawione zostaną własne propozycje sposobów przeciwdziałania negatywnym zjawiskom związanym z wychowywaniem dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w rodzinach, w tym również w środowiskach zagrożonych dysfunkcją:

Wsparcie psychologiczne dla rodzin i opiekunów

Dostęp do terapii rodzinnej oraz indywidualnego wsparcia psychologicznego jest kluczowy w radzeniu sobie z emocjonalnymi trudnościami wynikającymi z opieki nad dzieckiem z niepełnosprawnością. Regularne sesje z terapeutą pomagają w redukcji stresu, napięć oraz w zapobieganiu kryzysom psychicznym. Cennym uzupełnieniem są grupy wsparcia, w których opiekunowie mogą dzielić się doświadczeniami i uzyskiwać pomoc emocjonalną. Równie istotne są warsztaty i szkolenia z zakresu radzenia sobie ze stresem i efektywnego wychowania, które pozwalają lepiej rozumieć potrzeby dziecka i unikać zachowań patologicznych. W sytuacjach bardziej złożonych konieczne może być też wsparcie psychiatryczne – w tym farmakoterapia dla opiekunów cierpiących na depresję, lęki lub wypalenie opiekuńcze. Przykładem skutecznego programu jest projekt realizowany przez Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną (PSONI) w Gdańsku. Oferuje on kompleksową pomoc psychologiczną dla rodziców i opiekunów, koncentrując się na poprawie ich zdrowia psychicznego oraz zapobieganiu wypaleniu w codziennej opiece.

Rola instytucji państwowych i organizacji pozarządowych

Państwo odgrywa istotną rolę poprzez różnorodne formy wsparcia:

- Pomoc finansowa – zasiłki rodzinne, pielęgnacyjne, renty socjalne, dofinansowania rehabilitacyjne i edukacyjne;
- Opieka medyczna i psychologiczna – refundacja leków, dostęp do terapeutów, specjalistów i psychiatrii;

- Wsparcie edukacyjne – szkoły specjalne i integracyjne, indywidualne programy nauczania;
- Interwencja kryzysowa – działania MOPS i PCPR w przypadku przemocy czy zaniedbań.

Jak podaje Wiśniak (2017, s. 31), system opiera się na budżetach samorządowych i środkach przekazywanych z budżetu państwa, co pozwala na świadczenie różnorodnych form pomocy osobom niepełnosprawnym i ich rodzinom. Z kolei organizacje pozarządowe często działają szybciej i bardziej elastycznie niż instytucje państwowe. Ich działalność obejmuje: (1) prowadzenie grup wsparcia; (2) organizację zajęć terapeutycznych i edukacyjnych; (3) udzielanie pomocy materialnej, prawnej oraz finansowej; (4) szkolenie wolontariuszy do pracy z rodzinami.

Dane Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych pokazują, że organizacje te często angażują się w pomoc infrastrukturalną, prawną oraz edukacyjną (Żuchowski, Góral, Kaźmierska, 2010).

Edukacja społeczna i programy wsparcia

Kolejnym ważnym elementem profilaktyki patologii jest edukacja społeczna, mająca na celu zwiększenie wiedzy o niepełnosprawności intelektualnej oraz przełamywanie stereotypów. Dzięki kampaniom informacyjnym, szkolnym programom integracyjnym oraz inicjatywom lokalnym możliwe jest ograniczenie wykluczenia społecznego. Ważną rolę odgrywają również programy wsparcia, które oferują: (1) pomoc psychologiczną (terapię, konsultacje, grupy wsparcia); (2) wsparcie finansowe (zasiłki pielęgnacyjne, dodatki opiekuńcze); (3) dostęp do rehabilitacji i terapii specjalistycznych; (4) programy edukacyjne i zawodowe wspierające rozwój dziecka. PSONI w ramach swojej działalności realizuje wiele celów statutowych – od rzecznictwa praw, przez wsparcie eksperckie i badania naukowe, po prowadzenie placówek oferujących kompleksowe usługi dla osób z NI i ich rodzin.

Budowanie systemu pomocy materialnej i prawnej

Skuteczny system wsparcia to nie tylko świadczenia finansowe, ale też zapewnienie stabilnego dostępu do pomocy prawnej i doradztwa. Rodziny powinny mieć możliwość korzystania z porad prawnych w OPS, PCPR czy organizacjach specjalistycznych. Istnieją również ulgi podatkowe, programy mieszkaniowe oraz możliwości wsparcia edukacyjno-zawodowego. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (2018) informuje, że w samym 2017 roku wydatki na świadczenia społeczne wyniosły ponad 16 mld zł. Pomoc ta miała różne formy – od świadczeń pieniężnych, przez miejsca opieki dziennej i całonocowej, aż po zajęcia wspierające rozwój. Najważniejsze formy wsparcia to: świadczenia pieniężne (zasiłki, renty, dodatki); pomoc rzeczowa i usługowa; dostęp do doradztwa prawnego i psychologicznego; wsparcie edukacyjne i zawodowe; system ulg i preferencji dla rodzin osób z NI.

WNIOSKI

Przeprowadzone rozważania wskazują jednoznacznie, że życie osób z niepełnosprawnością intelektualną w rodzinie patologicznej wiąże się z licznymi, złożonymi barierami rozwojowymi, emocjonalnymi oraz społecznymi. Osoby te są szczególnie podatne na skutki negatywnego środowiska wychowawczego, które nie tylko utrudnia im codzienne funkcjonowanie, ale również ogranicza ich szanse na samodzielność, integrację społeczną i poczucie własnej wartości. Patologia rodziny objawiająca się m.in. przemocą, uzależnieniami, zaniedbaniami oraz brakiem wsparcia emocjonalnego znacząco pogłębia

trudności adaptacyjne tych osób. W takich warunkach rozwój dziecka z niepełnosprawnością intelektualną ulega zakłóceniu, a deficyty w obszarze relacji społecznych, komunikacji czy autonomii mogą się utrzymywać przez całe życie. W świetle powyższych ustaleń konieczne staje się wzmocnienie i rozszerzenie systemu wsparcia zarówno na poziomie instytucjonalnym, jak i lokalnym. Rekomendacje obejmują nie tylko długofalowe strategie profilaktyczne, takie jak kampanie edukacyjne, szkolenia dla opiekunów czy programy podnoszące kompetencje wychowawcze, ale również krótkoterminowe działania interwencyjne. Szczególnego znaczenia nabierają interwencje kryzysowe, których celem jest ograniczenie kontaktu dziecka z dysfunkcyjnym środowiskiem oraz zapewnienie mu bezpieczeństwa emocjonalnego i fizycznego. Ponadto wskazane jest wdrażanie programów szkoleniowych adresowanych do dysfunkcyjnych opiekunów, obejmujących m.in. edukację w zakresie radzenia sobie ze stresem, rozwijania umiejętności komunikacyjnych i budowania relacji wychowawczych. Takie połączenie profilaktyki, edukacji i interwencji daje szansę na skuteczniejszą ochronę dzieci z niepełnosprawnością intelektualną oraz sprzyja poprawie jakości ich życia.

BIBLIOGRAFIA

- Aksamit, D., Marcinkowska, B. (2021). Edukacja dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce – analiza wybranych uwarunkowań zewnętrznych. *Pedagogika Społeczna*, 1-2(79-80), 67–83. <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2021.1-2.03>
- Becker-Pestka, D., Dubis, M., Różyńska, S. (2018). *Rodzina dysfunkcyjna i patologiczna w życiowej przestrzeni młodych dorastających*. Mnichowice: Wydawnictwo Exante.
- Cackowska, M. (2022). *Multimedia i programy interaktywne w pracy z dziećmi ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i rozwojowymi. Raport z badań 2020–2022*. Gdańsk: Learnetic.
- Chomczyński, P., Frąckowiak, P., Kacprzak, A., Maj, M., Mroczek, M. (2022). *Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy wobec osób starszych i osób niepełnosprawnych*. Warszawa: Ministerstwo Rodziny i Pracy Społecznej.
- Czarzasty, J. (2018). *Raport dotyczący sektora pomocy społecznej i usług wsparcia dla osób niepełnosprawnych w Polsce*. Policy Impact Lab.
- Daniluk, K., Gawiński, J. (2024). Obciążenia i wzmocnienia związane z opieką nad osobami chorymi psychicznie i fizycznie w opinii opiekunów. *Archive of Social Sciences and Humanities*, 4(1), 147-187.
- Jones, T. L., Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: a review. *Clinical psychology review*, 25(3), 341–363. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.12.004>
- Kawczyńska-Butrym, Z. (1994). *Problemy rodzin dysfunkcyjnych*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Lamecka-Adamek, J. (2002). Rodzina wobec problemu niepełnosprawności intelektualnej dziecka. *Nauczyciel i Szkoła*, 3–4(16–17), 46–60.
- Leśniak, J. M. (2019). *Uwarunkowania zachowania o charakterze niedostosowania społecznego młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Luehring, M. C., McIntyre, L. L. (2021). Associations Between Parenting Behaviors and Behavioral Problems in Young Children With Developmental Delays. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 128(6), 481–493. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-128.6.481>
- Obuchowska, I. (red.) (1995). *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

- Orlikowska, M., Bołtuć, I. (2018). Rodzicielstwo w rodzinie z dzieckiem z niepełnosprawnością intelektualną. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne*, 12(2), 327-340.
- Pałucka, E. (2024). Problemy rodzin osób z niepełnosprawnością. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (17), 198–211.
- Pierzchała, M., Krudysz, K., Nalepa, D., Pizło, N., Sawicki, J., Kotliński, A., Szelezin, A. (2024). *Raport końcowy badania potrzeb osób niepełnosprawnych w Polsce*. Warszawa: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.
- Pospiszyl, I. (2008). *Patologie społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rzecznik Praw Obywatelskich (2025). *Przewlekłość rozpoznawania wniosków o ustalenie poziomu potrzeby wsparcia* [online]. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Wiśniak, J. (2017). *Polityka państwa wobec środowiska osób niepełnosprawnych w Polsce* [Praca magisterska, Wyższa Szkoła Biznesu – National Louis University z siedzibą w Nowym Sączu]. Repozytorium WSB-NLU.
- Wołoszuk, B. (2013). Integracja osób z niepełnosprawnością – możliwości i bariery. *Rozprawy Społeczne*, 7(1), 69–73.
- World Health Organization. (2008). *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, t. I*. Warszawa: Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia.
- Zmęłty, M. (2023). Wypalenie rodzicielskie a przemoc wobec dzieci z niepełnosprawnościami. *Niebieska Linia. Instytut Psychologii Zdrowia*.
- Żuchowski, G., Góral, B., Kaźmierska, M. (2010). *Działalność organizacji pozarządowych w zakresie integracji, rehabilitacji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych*. Warszawa: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

NETOGRAFIA

- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. (2018). Jakie wsparcie dla niepełnosprawnych? Pobrano dnia 1 maja 2025 roku z <https://www.gov.pl/web/rodzina/jakie-wsparcie-dla-niepelnosprawnych>
- Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. (2022). Raport dotyczący przemocy wobec osób niepełnosprawnych w Polsce. Pobrano dnia 1 maja 2025 roku z <https://www.gov.pl/attachment/9d653dff-a485-4696-848d-9fc914bfb6f9>
- PSONI. (b.d.). Projekt „RODZINA” – Psychologiczne wsparcie dla rodzin. Pobrano dnia 1 maja 2025 roku z <https://psoni.gda.pl/aktualnosci/projekt-rodzina-psychologiczne-wsparcie-dla-rodzin/>

THE LIFE OF INDIVIDUALS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES IN A DYSFUNCTIONAL FAMILY

ABSTRACT

The article analyses the impact of family dysfunction on the lives of people with intellectual disabilities (ID), emphasizing that dysfunctional families are often unable to provide adequate support to their members. In such family environments, children with ID experience neglect, physical and psychological abuse, and social isolation, which significantly hinders their development. Various types of dysfunctions are discussed, along with their consequences and contributing factors, such as lack of access to institutional support, difficult financial circumstances, and caregiver burnout. It is also emphasized that insufficient psychological and social support can lead to the exacerbation of problems and further exclusion of people with ID. The article presents strategies to counteract these negative phenomena, including the need to strengthen the family support system, social education, and the introduction of systemic changes. The development of integration and assistance programs that can improve the quality of life of people with ID and their families is also of key importance. Increasing public awareness of intellectual disability is essential to reduce the incidence of family pathologies and support social inclusion.

Keywords: intellectual disability, family pathology, dysfunction, domestic violence, psychological support, social exclusion

zgłoszone: 07.05.2025; zaakceptowane: 17.09.2025; opublikowane: 30.09.2025